

לימוד גמרא לבנות – סיכום ביניים¹

הרב ד"ר בנימין לאו

ראש בית מדרש בית מורשה. רב בית כנסת רמב"ן. ראש בית המדרש לצדק חברתי

חלק א – הויכוח בשמעתין על לימוד גמרא לבנות

טענת הגברת חוה פרנקל-גולדשמידט

ל פני קצת יותר משלשים שנה התנהלה התכתבות מעל דפי כתב העת "שמעתין" בין הגב' חוה פרנקל-גולדשמידט ז"ל לבין רבנים ומחנכים, סביב שאלת לימוד הגמרא לנשים.² הגב' גולדשמידט פנתה למנהל האגף לחינוך דתי והציעה להנהיג את לימוד התלמוד כמקצוע חובה בבית הספר הדתי, גם לבנות.

תגובת הרב שלמה מן ההר

כל המגיבים הביעו התנגדות, השתוממות עד כדי ניכור מעצם הבקשה. ראש למגיבים הוא הרב שלמה מן ההר זצ"ל, רבה של שכונת בית וגן ומי שליווה הרבה מן התהליכים החינוכיים רוחניים של הציבור הדתי לאומי שנים רבות. בדבריו מבטא הרב מן ההר חוסר הסכמה עמוק עם בקשתה של הגב' פרנקל לקשר בין פגמי ההשכלה היהודית של הבת ובין העדר הוראת גמרא לבנות:

אני מרשה לי להביע ספקות רציניים ביותר אם לימוד תלמוד דווקא הוא שיהיה

1. המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה בהשתלמות במכללת אפרתה ומסתמך על ניסיוני כראש בית המדרש לנשים בבית מורשה במשך שש שנים. במהלך שנים אלו אני עובד לצידו של הרב ד"ר יהודה ברנדס ולומד את דרכו בהוראת גמרא, לגברים ונשים כאחד. רעיונות רבים במאמר זה נשענים על תובנות שלמדתי ממנו ועל כך תודתי.
2. מכתבה התפרסמה בכתב העת שמעתין תשרי חשוון תשל"ב (גליון מספר 34). בגליונות הבאים באו תגובות שונות. מכתבה והתגובות עליו הועלה באתר "דעת" באינטרנט. הציטוטים לקוחים משם: <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/shmaatin/talmud-2.htm>

בנימין לאו

התרופה היעילה, ואם לימוד תלמוד הוא שיקדם את השכלתה היהודית של בת דתית, ואת חינוכה לאישיות דתית.

הרב מן ההר לא מסתפק בדברים אלו. הוא מבקש לקבוע שלימוד הגמרא איננו משמש תרופה גם עבור בנים שכל עניינם הוא בהשגת ארבעים דפי גמרא לצורך תעודת הבגרות. הרב מן ההר מתאר את התלמוד כספר משפטי מקצועי שאינו נועד להמון עם:

התלמוד הוא ספר העוסק בבעיות משפטיות טכניות ספציפיות בדרך מיוחדת, שהיא בלתי מובנת לרוב בני האדם שבימינו. לשונו של התלמוד משונה, דרך חשיבתו מסובכת, ואופן הרצאת הדברים מעורפל, ולימוד בו מלאה ומעייף.

מהצגת התלמוד בדרך זו נגזרת התוצאה ההכרחית:

אני מעז לומר שרובם המכריע של בוגרי בית הספר הדתי יוצאים מלימוד התלמוד במתכונת בית הספר הדתי נפסדים ולא נשכרים בהשקפתם הדתית ובהשכלתם היהודית דתית. לימוד התלמוד הוא דבר קשה מאוד, וכדי שנער ירכוש לו במסגרת לימודיו בבית הספר התיכון ידיעות שלא יהיו בגדר של ידיעה למחצה, שלא ישאירו בו "חוסר ביטחון ואף לא מעט בורות", הוא צריך להיות מחונן בכשרונות של עליו, וגם המורה שלו יהא מחונן ביותר.

מה מציע הרב מן ההר זצ"ל? הוא מציע להפסיק להשקיע בכל מערכת החינוך הממלכתית (שאיננה ישיבתית) כל כך הרבה שעות של הוראת גמרא לצורך הבגרות. את עיקר המאמץ יש להשקיע דווקא בלימודי אמונה והשקפה:

אם היינו משקיעים את כל האנרגיה, שאנו משקיעים בלימוד התלמוד בבתי ספר לנערים, בלימוד חומר אחר מתאים יותר, היינו גם אצל הנערים משיגים הישגים חינוכיים והשכלתיים בשטח ההשכלה היהודית, בהיקף הרבה יותר גדול ובעומק הרבה יותר גדול. אם היינו מלמדים מאתיים פרקים משניות, את כל התורה עם רש"י ורמב"ן, את מחצית ספר הכוזרי, את כל פירושי אברבנל, שלשים פרקים מתוך משנה תורה של הרמב"ם, את כל איגרותיו, את כל הקדמותיו של הרמב"ם, חלק מחובות הלבבות, חלק הגון מספרי ר' משה חיים לוצטו, ואולי להוסיף לזה את כל ספר קיצור שולחן ערוך, אז לא היינו צריכים למנות בבנינו ובבנותינו את כל הפגמים החמורים שמנינו בהם. ובתכנית כזאת לא היינו צריכים להבדיל בין בנים ובנות. ואת לימוד התלמוד היינו יכולים בשקט להשאיר לישיבות.

תגובת ד"ר משה ארנד

גם ד"ר משה ארנד הגיב למכתבה של גב' פרנקל, ולמרות שהסכים עם תחושתה בעניין הבעיה של חינוך הבת והשכלתה התורנית, הביע הסתייגות מהכנסת מקצוע התלמוד למערכת החינוך. ההסתייגות באה גם מצד תוכן המקצוע וגם מצד יכולת ביצוע השינוי המוצע.

נקודת המוצא לדיונו היא שבהוראת התלמוד אין אנו מעוניינים בתלמוד כיצירה ספרותית אלא בהקניית תכני תושבע"פ, עולם המחשבה והערכים שבה, הן בהלכה הן באגדה. המסורת לתלמוד את התכנים והערכים הללו דרך הגמרא קיימת במוסדות החינוך לבנים (קרי – עולם הישיבות) אך לגבי בנות אין מסורת שכזו. לכן, טוען ד"ר ארנד שראוי ללמד את החומר מתוך ספרים אחרים, יותר שיטתיים כמו היד החזקה. לגבי הכרת הגמרא טוען ארנד:

דיי בכך, אם בנותינו תכרנה אותו הכרה חיצונית ושטחית לאחר "טעימה" מכמה קטעים מדגימים.

הבעיה השניה שמעלה ד"ר ארנד היא בעיית ההוראה:

מניין יבואו מורים יראי שמים, שיהיו מוכשרים ומוכנים להוראה זו בתנאי בית ספר חוששני, שצד זה של הבעיה נשכח מלבה של גב' פרנקל, והוא נראה לי מכריע. מהפכה רוחנית בטרם עת – ייצא שכרה המפוקפק והמוגבל בהפסדה הוודאי והממשי ביותר: השנאת תושבע"פ על תלמידותינו, לאחר שיותר מפעם "הצליחו" מורים לא מתאימים, ואף ת"ח אמיתיים ביניהם, להשניאה על בנינו.

תגובת ר.י.א. לנגה

משהו מפחדו של ד"ר ארנד עולה גם בתגובתו של ר.י.א. לנגה, שבציניות ובחריפות מנגח את הגב' פרנקל:

מי ייתן וירד מספר "האמהות המלומדות" כדי להחזיר את הבית היהודי על תילו. אין זאת אומרת כי אסור לבת ללמוד למוד "גבוה", אך בגבול ובתחומים קבועים ואחד מהם להרחיקה כמורה ל"יהדות" כאשר התוצאות הידועות לי, והן רבות, מלמוד כזה על ידי מורה, ממש הרסניות.

כיצד נראה לימוד הגמרא על ידי נשים לנשים בעיניו?

ומעניין כי לבסוף הגב' מזהירה לא ליצור ח"ו "חוג לתלמוד" אלא ממש "שעור סדיר" (אולי עם ראשונים ואחרונים כדי לאפשר לבת לתת "דרשת שבת תשובה" מעניינת בדרך "פלפול" המקובל?) הכיצד? בבית ספר עממי אנו מתלבטים כבר בבעיית חומר הילדות הבלתי מגוון בתנ"ך וכד'. ונבוא עכשיו וננהיג גם לימוד תלמוד האסור לפי רוב דעות לבנות?

מעבר לביקורת ולזרות שחש לנגה לבקשתה של פרנקל, ניתן לקרוא בתוך דבריו את הפליאה עד כדי חוסר אמון של ממש ביכולתה של אשה להגיע להשגים של "ממש" בלימוד הגמרא. כדברי החומר הוא משתעשע ברעיון שאשה תלמד עם ראשונים ואחרונים כדי שתוכל להגיע לדרגת "דרשת שבת תשובה בדרך פלפול". עד כאן מכתבה של הגב' פרנקל-גולדשמידט והתגובות עליו.

חלק ב – מאמרו של הרב אהרן ליכטנשטיין

כחמש עשרה שנים מאוחר יותר פרסם מו"ר הרב ד"ר אהרן ליכטנשטיין מאמר הדן בבעיות היסוד בחינוכה של האשה.³ במאמר זה הוא דן בין השאר בנושא לימוד התורה של נשים וקובע עמדה נחרצת לפיה רצוי וצריך לתת חינוך אינטנסיבי לבנות גם ממקורות התושבע"פ. כשהוא דן בחומר הלימודים הרצוי, אומר הר"א ליכטנשטיין:

אין לי שום התנגדות ללמד בנות גמרא. מבחינה מעשית זה קצת קשה משום שאין מוטיבציה לכך בקרב הבנות: חסר רקע חברתי ובעיקר חסרה השאיפה לעסוק בכך במלוא התנופה בעתיד. צריך להבין שבלימוד הגמרא השלבים הראשונים הם קשים ואינם מושכים את הלב. מי שרואה זרת כהכנה לקראת לימוד אינטנסיבי בעתיד, זה דבר אחד, אבל עבור מי שנשאר בשלבים הראשונים זה קשה. כיוון שאי אפשר להתעלם מהמציאות החברתית הקיימת הרי ברור שאין סיכוי שמלוא היקף הלימוד של הבנים יתפתח גם אצל הבנות... אבל אם לדבר על היכולת ללמוד דף גמרא ולהבין אותו ולהנות ממנו, אינני רואה שום סיבה שלא לכוון לכך ללמד זאת לבנות. וצריך אפילו למסד את זה כחלק אינטגרלי של למידה בבית הספר, שיעור ממש. כך אני מלמד את בתי וכך חונכה אישתי. וזו נראית לי הדרך המומלצת לציבור הבנות בדורנו.

כדאי לעיין מעט בדבריו אלה: הרב ליכטנשטיין קובע עמדה עקרונית התומכת בלימוד גמרא לבנות. הוא מזהה בעיה חברתית של העדר מוטיבציה ושאיפה לגדלות. נזכור שהרב ליכטנשטיין כתב את דבריו אלה בשנת תשמ"ט, כשלימוד הגמרא לבנות הקיף מעט מבנות ירושלים (בית ספר פלך) ובנות הקבוץ הדתי. רוב בנות ישראל לא נגעו ולא הכירו את ספר הגמרא והוא נראה להן כמעט כמו איסור "לא ילבש".⁴ על רקע זה ברורה מאד הספקנות של הרב ליכטנשטיין באשר לאווירת המוטיבציה והתמסורת החברתית שלא מעודדת את לימוד הגמרא.

עברנו מאז כעשרים שנה וכפי שכולנו יודעים חלה מהפכה של ממש בתחום זה של הוראת הגמרא במדרשות לבנות ובאולפנות. בין המדרשות המובילות את הלימוד התלמודי הגבוה ביותר לנשים בולטת מדרשת "מגדל עוז" בראשותה של אסתי רוזנברג (בתו של הרב ליכטנשטיין) והלומדות המתקדמות זוכות לשמוע שיעור כללי שבועי מפי ראש הישיבה הרב ליכטנשטיין!

3. הרב א' ליכטנשטיין, "בעיות יסוד בחינוכה של האשה", הפנינה (ספר זכרון לפנינה רפל), ירושלים תשמ"ט, עמ' 208.

4. את הדימוי הזה למדתי בשיעור שנתתי באחד מישובינו. התבקשתי למסור שיעור לנשים במהלך שבת ואמרתי לגבאי שיבקש מהנשים להביא גמרא מסכת ברכות. רוב הנשים החזיקו את הכרך הכבד לראשונה בחייהן. אחת מהן, שבעלה משמש כקצין בכיר בצבא, אמרה לי שיש שני דברים בבית שהם "כלי גבר": M-16 והגמרא.

חלק ג – המשבר החינוכי בישיבות

מאז כתיבת מאמרו ועד היום עבר לימוד הגמרא עוד שלב. התברר שלימוד זה נמצא במשבר חמור בקרב הבנים בישיבות התיכוניות. הגמרא לא התקשרה להם לחיים ולא נמצא בה שום קשר רלוונטי לבעיות החיים המעסיקות אותם. התחילו דיונים רבים על משבר הוראת הגמרא שבמהלכם תרם גם הרב ליכטנשטיין את חלקו. במאמר נוקב הביע הרב ליכטנשטיין עמדה המבקשת לשמר את הגמרא בזקיקותה ולא לרדד אותה בעזרת כלים משטיחים ופופולריים.⁵

מה שקבע הרב מן ההר זצ"ל ביחס ללימוד הגמרא במסגרת שאינה ישיבתית כותב הרב אהרון ליכטנשטיין לתלמידי הישיבות התיכוניות. הוא מבקש לוותר על הוראת הגמרא לציבור הרחב ולהשאירה לקבוצת איכות המוכנה למסור את הנפש על הלימוד המקובל, ראשונים ואחרונים, ולהפנות את תלמידי בתי הספר את לימוד התורה שבעל פה שאינה כוללת כניסה לים התלמוד. גם הוא מדגיש שהגמרא איננה ספר להמונים ויש לשמור את סדרי לימודו למאמץ מכוון הן בהיקף השעות והן בדרגת הלומדים והמלמדים.

חלק ד – סכום ביניים

אם ננסה לסכם את מה שלמדנו עד כאן נמצא שיש מכנה המשותף לכל הכותבים:

- א. התלמוד אינו המקור לעיצוב השקפת עולם יהודית ויש צורך למלא את המעין במקורות אחרים (מחשבתיים).
- ב. אין הבדל בין הבנים לבנות. מה שקובע הוא עמלה של תורה שללא זה חבל על המאמץ.
- ג. התלמוד הוא ספר מקצועי קשה ובעל סגנון לימוד מפולפל שהיכולת לרכוש אותו עולה עמל רב של שנות עבודה רבות ואין ביכולתה של בת ישראל (או בן ישראל שאינו בן תורה) לרכוש מקצוענות זו.
- ד. די לנו בבעיות החינוכיות עם הוראת הגמרא לבנים, שאיננו יודעים לפתור. אל תכניסו את הבנות לאותה תסבוכת.

⁵ מאמר זה פורסם בעיתון *הצופה* ומופיע באתר דעת: <http://daat.ac.il/daat/toshba/tochniut/mishna-4.htm>. ראו שם גם את תגובתו של הרב יהודה ברנדס ותשובתו של הרב ליכטנשטיין בחזרה, שגם פורסמו אז בעיתון *הצופה*.

חלק ה – עמדתי

להלן אציג את עמדתי בהתאם לאותם סעיפים שפורטו לעיל (במכנה המשותף):

א. התלמוד אינו המקור המרכזי לעיצוב השקפה

תגובה:

מאות שנים למדנו שהכל כלול בתוך עולם התלמוד. תלמודה של בבל – "שהכל כלול בה" – היה סמל לשקידתם של בני ישראל בתורה. כשחולל ר' מאיר שפירא את מפעל "דף יומי" הוא התכוון שכל אחד מישראל יהיה קשור ללימוד התלמוד בדווקא, כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים. התלמוד העניק לעם ישראל את אוצרות התרבות בכל התחומים: משפט ותרבות, לשון ופולקלור, אמונות ודעות. לא לשווא כינה ח"נ ביאליק את בית המדרש כ"בית היוצר לנשמת האומה". והנה באים גדולי תורה, ענקי רוח בדורינו, ומבקשים להמעט מחשיבותו של אוצר זה. להעמיד אותו כאוצר של אוכלוסיה מסוימת המוכנה להמיית עצמה באוהלה של תורה ולהפקיע את האוצר הזה מרובבות עמך בית ישראל. נכון, היו בישראל מאז ומעולם קבוצות שביקשו לנכס את התורה לחכמים ובניהם ולא להוציא את התורה לרבים, אך כבר נפסקה הוראה בריש מסכת אבות "העמידו תלמידים הרבה", שהיא המשנה הנוגדת את אותה עמדה אלטיסטית שמקורה בבית שמאי והמבקשת לומר ש"אל ילמד אלא לבני חכמים וכו'".⁶ הגמרא היתה ונשארה האוצר הגדול ביותר של תורה שבעל פה ולימוד הגמרא נשאר כשהיה החיבור המשמעותי ביותר לכאור מים חיים של חכמי ישראל.

ב. האם יש הבדל בין בנים לבנות

תגובה:

כפי שכתבו הרב מן ההר זצ"ל ויבדל"א הרב ליכטנשטיין, אין הבדל בעצם בין לימוד הבנים ולימוד הבנות וכשם שאיני מוותר על הוראת הגמרא לבנים כך לא אוותר על לימוד התורה לבנות.

אמת, הוראת הגמרא מכילה בתוכה בעיות גדולות מתודולוגיות: בעיית השפה, בעיית העריכה האסוציאטיבית, בעיית הריאליה, והדיאליקטיקה. על כל אלה צריך להתגבר לפני שנכנסים לעולם הראשונים והאחרונים. ברור שאם אנו לומדים עם חבורה המקדישה את כל עיתותיה ללימודי הגמרא, מינקות ועד בחרות, ניתן להתגבר על מכשולים אלה ביתר קלות, במהלך של שנות לימוד. אולם היעדר נתון זה אינו מספיק כדי שנפסיד את יתר העם מאוצר זה. אנו מוכרחים לשקוד על פיתוח אמצעי לימוד מתווכים המאפשרים לתלמיד לטעום טעמה של גמרא.

6. לכל העניין הזה ראו מאמרי "עשה אזניך כאפרכסת", אקדמות יד עמ' 155-174.

ד"ר ארנד מציע לדלג על הוראת ספר התלמוד ולכתוב במקומו ספרי נושאים. כבר ניסו זאת בכמה מקומות, ובודאי יש בזה גם הצלחות. היו מקומות שבמקום ללמוד את היצירה התלמודית בשלמותה בחרו "מקצוע" אחד מתוכו: משפטים הסתפקו בקטעי הלכה, בעלי אגדה יצאו קבצי אגדה (ואף עודדו בנות ללמוד זאת במסגרת לימודי ספרות), הסטוריונים הוציאו מהמקורות את הרקע וכך נעשתה היצירה הגדולה הזו קרעים קרעים.

אולם עיקר עניינו של ספר הגמרא הוא במהלכו כפי שנמסר לנו, באופן אסוציאטיבי, ממוזג בין הלכה ואגדה, בין עמדות התנאים למהלכם של אמוראים ועד לעריכתם של סתמאים: הכל כלול ומוגש ביחד. יש במבנה זה אמירה משמעותית של עורכי הגמרא הקדמונים שביקשו להנחיל לנו את התורה דווקא בצורתה זו. לראות איך עולמות שונים מסתרגים זה עם זה ומשוחחים אלו עם אלו, כדברי אלקים חיים. רק לימוד הגמרא בצורתה מאפשרת לנו את התחושה המיוחדת הזו. אלא שכאן אנו נכנסים לבעיה אחרת והיא לא אם ללמוד גמרא אלא מהי שיטת הלימוד.

ג. מקצועיותו של הגמרא והקושי שבהגת מקצוע זה

תגובה:

הטענה הרצינית ביותר כנגד לימוד גמרא לבנות היא הטענה של המאמץ הנדרש כדי להגיע להישג כל שהו במקצוע זה. הרב ליכטנשטיין כבר העיר על כך שהשלב הראשון הוא כל כך קשה ומפרך.

"עבודת פרך" זו תורגמה על ידי עולם הישיבות לסגנון של לימוד באופן מסוים שנחשב למקובל וראוי, ואילו דרכים אחרות נחשבו לבלתי ראויות. כך התפתח לו המושג "לימוד בעיון" לעומת "לימוד בבקאיות", כשטובי לומדי הגמרא יכלו להשתבח בהתמדה עצומה על מעט דפי גמרא. ישיבה מצוינת היא ישיבה המסוגלת להחזיק "זמן חורף" שלם (כחצי שנה) בלי לעבור יותר מעשרה דפי גמרא. בחור ישיבה סטנדרטי יגמור מסכת שנתית כשב"כיסו" לא יותר ממספר דפים בודדים של המסכת. הוא ידע לפלפל בהם ולומר עליהם מספר רב של חידושים, אך לא תהיה לו תמונת רוח של המסכת, כפי שיצאה מבית מדרשם של האמוראים.

בדורות האחרונים באו לעולם כלי עבודה חדשים, חלקם מעולם האקדמיה וחלקם מעולם האומנות. לומדי תורה ביקשו לשמוע את קולם של התנאים והאמוראים באופן ישיר, עד כמה שאפשר ללא תיווכם של חכמי הדורות המאוחרים יותר. כך התפתחה לה שיטת הלימוד האקדמי בתלמוד, כך התפתחה לה קריאה על פי לוינס (קריאה ישירה פילוסופית ללא תיווך פרשני) ועוד.⁷

לומדי התורה הקלאסי יצאו כנגד נסיונות לשינוי סדרי לימוד הגמרא. אם תלמיד הולך

7. על ההבדל בין לימוד ישיבתי לאקדמי נכתבו כבר מאמרים שונים: מ' כהנא, "מחקר התלמוד באוניברסיטה והלימוד המסורתי בישיבה", בתוך: מ' כהנא (עורך), *בחבלי מסורת ותמורה* (אסופת מאמרים לזכרו של אריה לנג), רחובות תש"ן, עמ' 113-142; ד' שפרבר, "על הלגיטימיות והצורך בשיטות מדעיות לשם הבנה נכונה של סוגיות בתלמוד", *בד"ד* 6 תשנ"ח; א' וולפיש, "בית המדרש ועולם המחקר – סקירה" (שני חלקים), *שנה בשנה* תשנ"ו – תשנ"ז; ע' פוקס, "הערות" בקורתיות" בכתבי ר' צדוק הכהן מלובלין", בתוך: ג' קיציס (עורך), *מאת לצדיק – קובץ מאמרים על רבי צדוק*

בנימין לאו

לאוניברסיטה, מילא – אך בל יהין ללמוד שם תלמוד: "הגם לכבוש את המלכה עמי בבית?" גם ראשי ישיבה שתומכים ברכישת השכלה כללית אקדמית לתלמידיהם נלחמים בתקיפות נגד לימוד התלמוד באקדמיה. האמת היא שגם אנשי האקדמיה המובהקים רואים את הלימוד הישיבתי ככזה שאינו יכול להשתלב עם האקלים והסגנון האקדמי. כבר בזמן פתיחת המכון למדעי היהדות בירושלים הביע רי"ן אפשטיין את התנגדותו לשילוב זה:

באשר לאיחוד הישיבה והאוניברסיטה לא נראית לי אפשרות לכך. האוניברסיטה לא תרשה לעולם הגבלת חופשה ודרך החקירה, והישיבה – אם לא תרצה לאבד את עצמה לדעת – לא תרשה חופש חקירה במקצועות התלמוד והתנ"ך. השפעת האוניברסיטה על הישיבה גדולה כבר מאד והיא תמשיך ותגדל.⁸

כמי שאחז בזה וגם מזה לא הניח ידו, אני מרגיש שיש צורך להבחין היטב בין כלים, מסגרות ותכנים. האקדמיה אינה מתיימרת לחנך אלא לצייד את החניך בכלי עבודה טובים ואמיתיים. הלימוד הפילולוגי עשוי לעזור לי לפגוש את דברי חכמים בצורתם המזוקקת ביותר, דבר שיכול להביא ברכה גדולה לעולם. לימוד מקורות חז"ל מתוך גישה ביקורתית יכול להביא לענווה של יצירה זהירה ודרכה והקשבה מרוכזת יותר לדבר ה' הנמסר על ידי חכמיו. התוצר של אנשי תורה שמשתמשים בכל כלי המחקר העומדים לרשותם כדי להעמיק ולהגדיל את הכרת התורה יכול להיות תוצר מבוגר יותר, אחראי יותר וממילא משובח יותר.⁹ השאלה היא האם ניתן להעתיק את הכלים המשובחים של האקדמיה ולהכניסם להיכל הישיבה. הרב קוק שאף לראות את החיבור הזה שבין ישיבה לאקדמיה באופן מלא:

צריכים אנו ליסד במרכז הישוב החדש ישיבה גדולה, שתהיה מתנהגת בכל ארחות הכבוד והחיים היותר משובכללים, עד כמה שהיד מגעת. שם צריך שיהיה תופס החלק היותר גדול לימוד התורה שבכתב ושבעל פה בסדרים טובים, שיהיה כולל בקרבו גם את כל המובן של חכמת ישראל בדורנו גם כן. החלק הרוחני והמדעי שבתורה לכל צדדיו צריך שיהיה נלמד בזכות שוה כקביעות ההלכה והתלמוד. הסדרים החיצוניים צריכים שיהיו עשויים בטעם טוב המוצא חן בעיני על איש ישר ומנומס, הבנין, התלבושת, ההתהלכות עם הבריות וכו'. המדעים הכלליים צריכים לתפוס בה מקום רשמי בלשון הקודש, והכשר ולימוד של שפות זרות, מערביות ומזרחיות, ראוי שיתנו לתלמידים, חוץ מזמן הלימוד בישיבה, שלא יארך יותר משמונה שעות ליום, על ידי מורים וספרים טובים. עד שבהמשך של זמן לימוד של שש-שמונה שנים יוכלו

⁸ *הכהן ומשנתו*, ירושלים תש"ס, עמ' 255-257; ח' נבון, "הלימוד הישיבתי ומחקר התלמוד האקדמי", *אקדמות* ח (תש"ס) עמ' 125-143 (וראה באקדמות ט תגובות על מאמר זה).

⁸ מתוך מכתב של אפשטיין למאגנס בשנת תרפ"ו. העתקתי מתוך מכתבים שנמצאו בעזבונו של אפשטיין ופורסמו על ידי נכדתו: מ' אפשטיין, *פרופ' י"ג אפשטיין ז"ל – ביוגרפיה*, קבוץ סעד, חש"ד, עמ' 85.

⁹ הרב יהודה ברנדס סולל דרך כזו בבתי המדרש של "בית מורשה", את שיטתו הציג במאמר התגובה לרב ליכטנשטיין (לעיל הערה 5).

לצאת מקרב ישיבה כזאת אנשים משוכללים, שיהיו באמת תפארת לישראל ולא רץ
ישראל.⁴⁰

המסר העולה מכאן הוא של הפנמת המתודה והחשיבה האקדמית לתוך תוככי עולם הישיבה. משהו מעין לימוד "בין תחומי" שבו התלמוד מהווה חלק ממכלול גדול יותר של מקצועות שביחד מבררים נושא שלם. במסגרת זו גם לימוד התלמוד אינו נחשב למקצוע אחד אלא מורכב מרבדים שונים: תורתם של תנאים, אמוראים, ראשונים ואחרונים. כל אחת מתורות אלו נלמדת בזמנה ובמקומה, בתוספת רקע היסטורי ותרבותי, וביחד נוצר נושא שלם המרובד לתקופות. ברור שיש כאן שינוי עצום מהמקובל בעולם הישיבות: שיעור ישיבתי מפגיש בתוך התלמוד את כל הדורות כולם כשותפים ליצירת התורה שבעל פה, כתורה שלא פסקה ולא תיפסק לעולם. הפנמת שיטת האקדמיה, על רבדיה, מבקשת לבודד את בית המדרש האחד הזה לבתי מדרש רבים ושונים. מלחמת החורמה שהוכרזה על "שיטת הרבדים" מעידה על הפחד הגדול מדבר זה עצמו, ומן הזרות שחשה הישיבה כלפי הפנמת הלימוד האקדמי.

ד. למה להכניס את הבנות לעולם המשברי של לימוד הגמרא

תגובה:

במשך שנים רבות, מאז שרה שנירר בבית יעקב ועד היום פילסו הנשים דרכים שונות ללימוד התורה. מלימוד מעט מצוות מעשיות הגיעו מערכות החינוך של בנות ישראל להישגים מאד מרשימים בהרבה תחומי דעת: לימודי תנ"ך, מחשבת ישראל ולימודי אגדה: איש לא מערער על מקומן של בנות ישראל במקצועות אלו. רק הגמרא נראית לרבים כ"בזבוז זמן", כאילו הגמרא היא הספר היחיד שאמור להוביל את הלומד בו למשהו שמעבר ליכולתה ולרצונה של בת ישראל. אמת, נכון הדבר שרוב הבנות, כמו רוב הבנים, יקיימו אורח חיים של "תמידים כסדרם" ובמסגרת אורח חיים זה אנו תפילה שיקפידו (שני בני הזוג) על קביעת עיתים לתורה. אולם כרקע לאותם חיים מסודרים אנו מוכרחים לתת לבנות, כמו לבנים, את האפשרות לבחור מתוך ידיעה ולא מתוך העדר דעת.

אנו זוכים לראות בתי מדרש שונים שמלמדים נשים תחומי דעת שונים בתורה: באפרתה ילמדו "דרך אגדה", במת"ן ילמדו תנ"ך וגמרא, במגדל עוז ילמדו בסגנון הישיבתי הקלאסי, בבית מורשה ילמדו בשיטה המאחדת אקדמיה ותורה: מקום מקום וסגנונו, כל בת והאות שלה בתורה. לא ראי זה כראי זה. הצד השווה שבהם בנתית הזדמנות לבת ישראל ליטול חלק ביצירה המופלאה של התורה שבעל פה על כל צפונותיה ומרגליותיה. לא עוד "דפי מקורות" גזורים ומודבקים, אלא כניסה לתוך תוככי עולם היצירה של חז"ל.

40. אגרות הרא"ה א ירושלים תשכ"ב עמ' קיח. מ' כהנא, הנ"ל (הערה 7) מביא את הפסקה הזו בסיום מאמרו ומעיר ש"איני בטוח כלל שהרב קוק היה מודע באופן מופנם לטיבו של מחקר התלמוד ותוצאותיו". למיטב ידיעתי הרב קוק היה בקשר עמוק עם חוקרי תלמוד דגולים שהיו נטועים בשני העולמות. די אם נזכיר את תלמידו ב"מ לוין, בעל "אוצר הגאונים" או הר"ש ליברמן, בעל "תוספתא כפשוטה" איתו קבע לימוד אישי בחברותא.

סכום

עד שאני שואל "למה גמרא" אתן רשות הדיבור לאחת מבוגרות בית המדרש לנשים ב"בית מורשה", חיותה דויטש, שתבטא את שהיא חשה בעולם זה:

מוזר עד לא רלוונטי לשאול היום: "מדוע יש צורך בבית מדרש לנשים שבו ילמדו גמרא?" בערך כמו לשאול מדוע צריך להיות ברז בכל בית, ולחילופין, מדוע גם נשים זקוקות למים... שנים רבות נשים לא למדו גמרא. בדורנו חל מפנה דרמטי בתחום זה שהשלכותיו מי ישורנו. אנו מתחילים לראות היום את אפס קצהו של המפגש הזה. מה שבעיקר ניתן לזהות הוא המון שמחה ומרץ ויצירתיות. בעולם החינוך מדברים על עייפות ובעייתיות בלימוד הגמרא אצל הבנים. אצל נשים ישנה חדות הגילוי, ושמחת הלימוד, שמחתו של צמא שפגש מעיין, ושל הרפתקן שפגש דרך חדשה. בית מדרש ראוי לו שיתמוך בהרפתקנות הזו, בתחושת היצירה הגילוי והחידוש. שלא יחסום, שלא יאיים. אין צורך להכביר בחשיבותו של בימ"ד שמשלב אהבת תורה עם אהבת השכל הישר, אמונה עם רוחב דעת ופתיחות עם יראת שמים. בית המדרש לנשים של בית מורשה הוא כזה ועוד.

ראויות בנותינו (החפצות בכך) להיכנס להיכל המלך ולבקש ממלך מלכי המלכים את חלקן בתורה.